

Tijdschrift voor geschiedenis,
monumenten en cultuur
Verschijnt vier maal per jaar

Uitgave

Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurgoed
K.v.K. S 096029

Redactie

Ronald Peeters
Rob van Putten
Ton Wagemakers

Stukken voor de redactie te zenden
aan redactie-secretariaat
Montfortanenlaan 96,
5042 CX Tilburg.

Abonnementen

Jaarabonnement f 32,50
Losse nummers f 7,95
Abonneren door overmaking
van f 32,50 op de rekening van
de Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurgoed,
Schout Backstraat 8,
5037 MK Tilburg.

AMRO-bank rek.nr. 42.81.63.343,
gironummer bank 1091055
onder vermelding van
"abonnement 1984".

Omslagfoto:
Restauratie "Mommerscomplex"
Goirkestraat, januari 1984.

Foto's:
Coll. Gemeentelijke Archiefdienst
Tilburg (J. Brieffies: omslag, p. 4
en 6)
Nederlands Textielmuseum: p. 7

Druk: H. Gianotten b.v. Tilburg

Ten geleide

De derde aflevering van "Tilburg" staat deze keer in het teken van de restauratie van het zogenaamde Mommerscomplex aan de Goirkestraat ten behoeve van het Nederlands Textielmuseum. Het startsein tot deze restauratie werd op 10 november 1983 gegeven. In 1985 hoopt men klaar te zijn en zal de opening van het museum plaatsvinden. Het Nederlands Textielmuseum stelde voor dit tijdschrift een bijzonder fraaie folder ter beschikking, waarvoor onze hartelijke dank.

Ook Ton Wagemakers speelt met zijn, zo langzamerhand vaste rubriek "Textieltekens", in op een historisch detail van het Mommerscomplex.

Jacob H.S.M. Veen, specialist op het gebied van het Tilburgse openbaar vervoer, schrijft de geschiedenis van de welbekende stoomtrein naar Baarle-Nassau, het "Bels lijntje". Helaas blijkt deze museumstoomtrein gedoemd te verdwijnen.

Over drukker en uitgever Bartje Luijten heeft de archivaris van de Fraters, fr. Caesario Peters, enkele interessante details opgespoord. Een stukje persgeschiedenis, waarin ook Mgr. J. Zwijzen een rol speelt.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de restauratie-architecten van het Mommerscomplex: Buro de Boer (Enschede) en Van Oers Architectuur en Stedebouw (Tilburg).

De Redactie

Inhoud

Mommerscomplex na restauratie voor het Nederlands Textielmuseum Ton Wagemakers	4
Een visie drs. J.A.J. Krosse	5
Een industrieel monument drs. G.J.W. Steijns	7
Het Nederlands Textielmuseum J.M.A. Holthaus	9
Geschiedenis van het "Bels lijntje" De spoorlijn van Tilburg naar Turnhout Jacob H.S.M. Veen	12
Drukker en uitgever Bartje Luijten fr. Caesario Peters	17
"Fransche ketels bij C. Mommers & Co." Tilburgse textieltekens (III) Ton Wagemakers	21

”Fransche ketels bij C. Mommers & Co.” Tilburgse textieltekens (III)

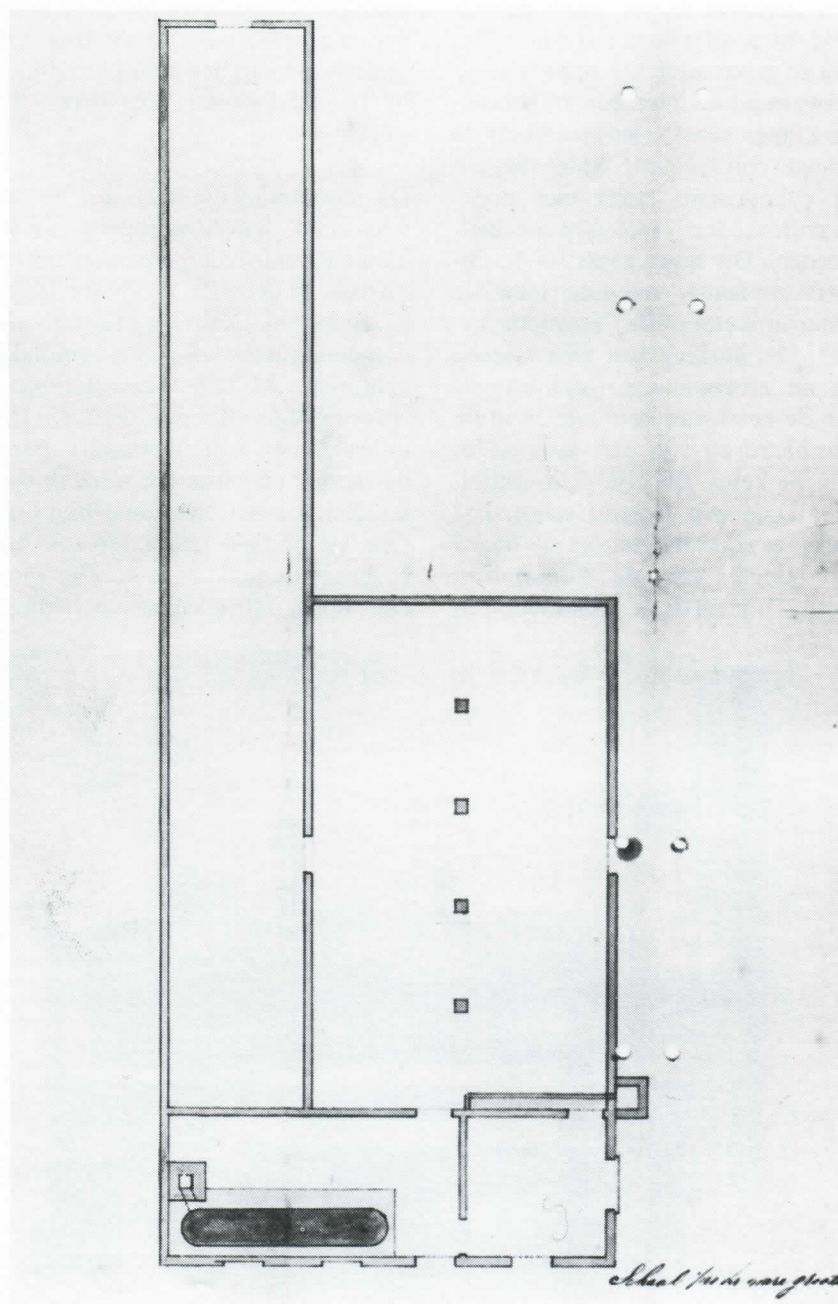
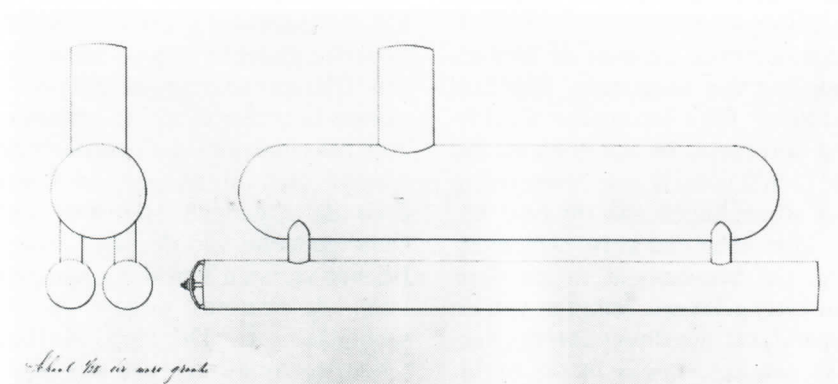
door Ton Wagemakers

”Geeft eerbiedig te kennen Chr. Mommers & Co. van beroep wollenstoffenfabrikant wonende te Tilburg;

Dat Adressant voornemens is te Tilburg in de wijk Goirke op het perceel kadastraal Sectie K nr. 1993 een wollenstoffenfabriek met stoommachine te stichten”, schreef hij in een brief van 28 december 1875 aan Burgemeester en Wet-houders (B en W).

Sinds bekend is dat in deze fabriek het Nederlands Textielmuseum de nieuwe huisvesting gaat krijgen, zijn we nieuwsgierig geworden naar de geschiedenis van de gebouwen, machines en het werk bij Mommers. Helaas is er geen bedrijfsarchief. Toch heb ik plattegronden en tekeningen kunnen vinden in relatie tot geplaatste ketels en stoommachines. Bij aanvragen voor vergunningen moesten deze namelijk toegevoegd worden. In deze aflevering van de serie zullen we gaan kijken naar de eerste ”Fransche ketels” in de jaren 1875 en 1884.

In 1875 waagt ”Chriesje” Mommers dus de grote stap. Veertien jaar eerder was hij, met als startkapitaal een bruidsschat van 300 gulden, een handwerkkabriek begonnen. Hij legde zich toe op de fabricage van een nieuw genre stof, buckskins, met zoveel succes dat een investering in machines en gebouwen mogelijk werd. Ingevolge de wet van 2 juni 1875 (Staatsblad nr. 95) stuurde Mommers aan B en W een beschrijving van de plaats en een tekening van de plattegrond van de nieuwe inrichting. Het ging over een ”Machine van hoge drukking en van dertig paardenkracht, lengte van den ketel 6.90 mtr diameter 1.20.” Zoals vereist, werd door B en W openbaarheid gegeven aan het voornemen. Er komen geen bezwaren. Op 15 januari 1876 krijgt Mommers de vergunning tot plaatsen van een stoommachine.

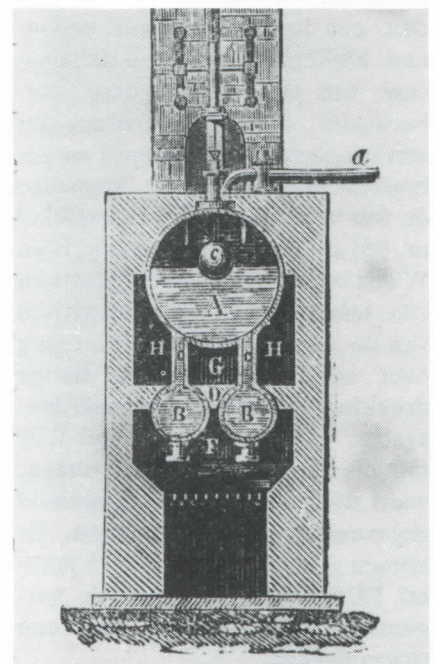
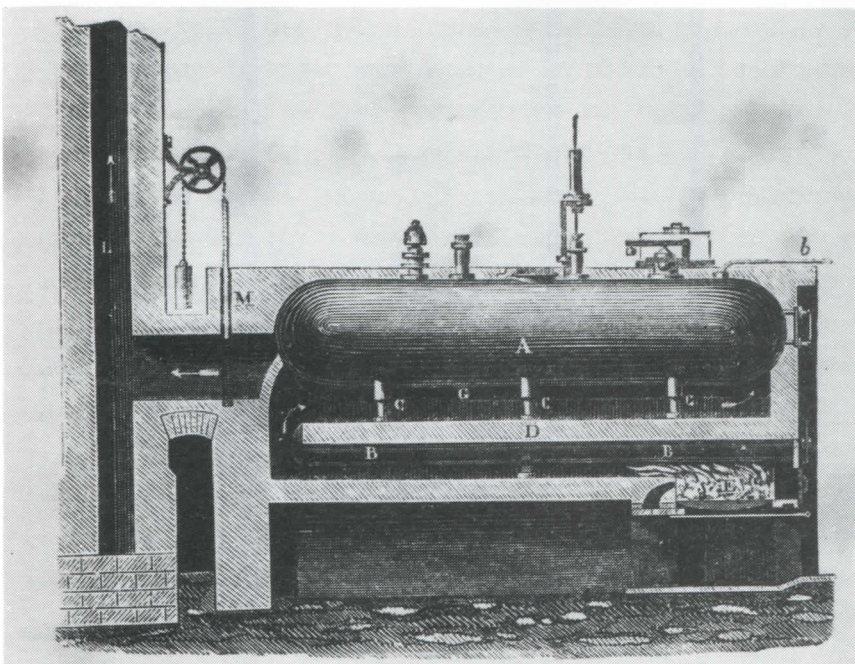
Het belangrijkste ofwel gevaarlijkste onderdeel van de stoommachine is de ketel. Deze kan uit elkaar klappen. Het verkrijgen van een vergunning hangt naast eventuele bezwaren in belangrijke mate af van de kwaliteit van de ketel. Elke aanvraag moest daarom vergezeld gaan van tekeningen van de ketel. Zo beschikken we over de hier afgedrukte van Mommers. Wat laat het zien? Elke technische toelichting ontbreekt. In een boek uit die tijd (1868) vond ik een beschrijving met afbeeldingen van dit type ketel. Hier volgt een korte samenvatting. De hoeveelheid stoom door een ketel geleverd, hangt af van de oppervlakte die direct aan de werking van het vuur is blootgesteld. (Een verwarmde oppervlakte van een vierkante meter, geeft gemiddeld 40 pond stoom per uur.) Om een zo groot mogelijk oppervlak te verwarmen en niet een onhandelbare lange ketel te krijgen heeft de Franse constructeur Marc Séguin de cilindrische ketel met zogenaamde zieders of kookbuizen ontworpen. Dit type, zoals bij Mommers geplaatst, noemde men de waterpijpketel of de "Fransche ketel". De werking laat zich aflezen uit de afbeeldingen (met letters) van de ketel met kookbuizen in de vuurhaard en van een doorsnede: A is de ketel; BB zijn de kookbuizen; D is een liggend schot, dat langs de volle lengte van de haard ter hoogte van de kookbuizen loopt. Drie verticale tussenschotten

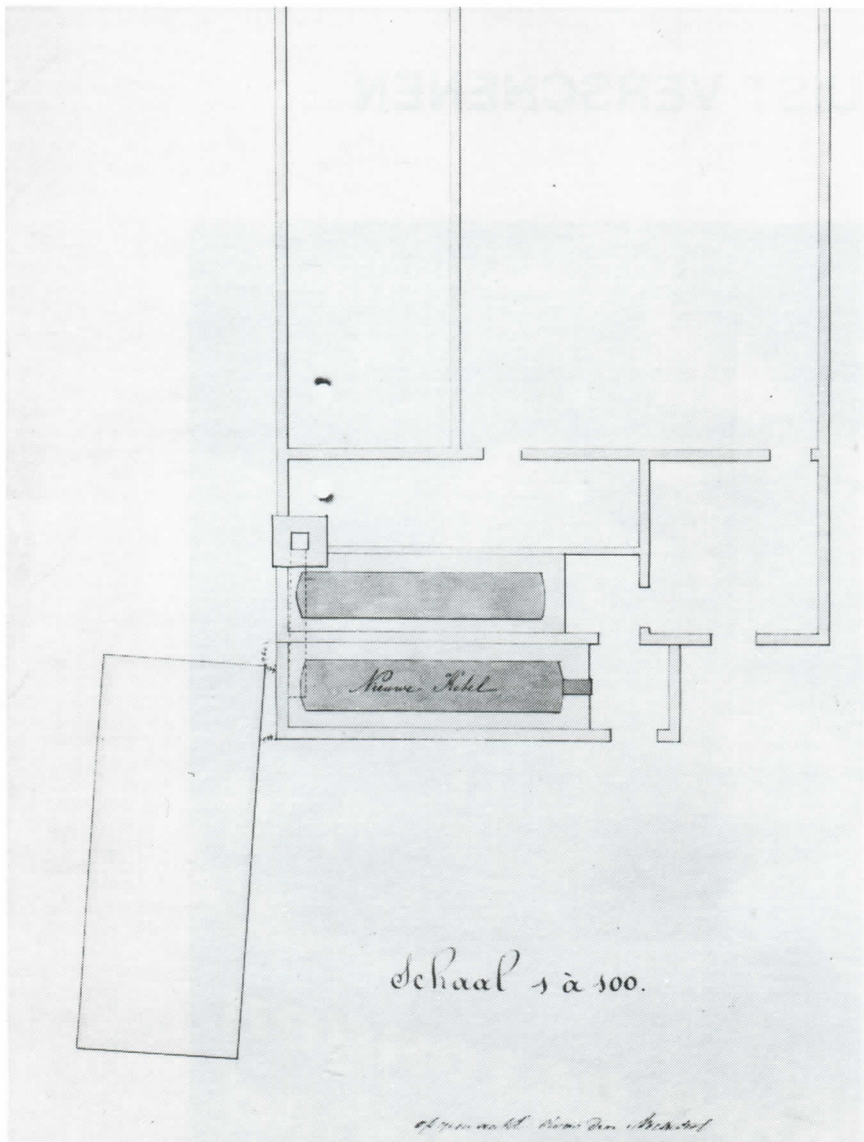
tegen de buizen C aangebracht, verdelen de ruimte die tussen het schot en het liggende benedengedeelte van de ketel overblijft in drie vakken.

Als volgt komt het vuur nu in aanraking met al de gedeeltes van de buitenste oppervlakte van de ketel. Uit de vuurhaard E komt zij in het onderste gedeelte van de kookbuizen (BB) en van daar (zie pijl) in de ruimte G onder de grote cylinder. Aan het eind van vak G verdeelt de warmte zich in tweeën en keert door de zijgangen HH naar het achtergedeelte van de ketel terug. Bij het verlaten van die zijgangen komt de warmte terecht in de schoorsteen L. De klep M (het schoorsteenregister) van tegengewicht voorzien, dient om de buis naar de schoorsteen meer of minder te openen, en zo de trek tot onderhoud van het vuur te matigen of te versterken. Tot zover de werking.

De stoommachine met de "Fransche ketel" had Mommers gekocht om machinale weefgetouwen aan te drijven. In dezelfde tijd bouwde hij daarvoor een weverij met een sheddak-constructie voor een optimale lichtinval. Al deze veranderingen veroorzaakten dat een deel van de thuiswerkers van Mommers naar de fabriek moesten om werk te behouden. En het bleef daar niet bij. Een kleine tien jaar later zou hij besluiten de zaak uit te breiden met een hoog fabrieksgebouw. Maar

eerst zou hij zorgen voor een optimaler gebruik van de stoommachine. Nu moest om de veertien of twintig dagen deze geheel stilgelegd worden voor het verwijderen van ketelsteen. Dit was nodig om het ontploffingsgevaar te verminderen en maximaal te kunnen profiteren van het vuur. Een ongestoorde productie kon het beste verzekerd worden door een tweede ketel aan te schaffen, te gebruiken als de ander werd schoongemaakt. Om deze reden vroeg Mommers op 15 oktober 1884 toestemming een tweede ketel te plaatsen: "De lengte der ketel is 7 m.20 diepte 142 centimeter, de kookbuizen lang 8 meter diepte 70 centimeter." Op de afgebeelde tekening van de architect zie je dat het de bedoeling was de nieuwe ketel naast de bestaande te plaatsen. Er kwam echter bezwaar van buurman Martinus Klijssen, leerlooier van beroep, tegen het zo dicht tegen zijn gebouw plaatsen van de ketel. Hij voorzag het bederf van zijn koopmansgoederen door het uitdrogen van zijn leer en het broeien van verse huiden met als gevolg ongedierte op de huiden. Bovendien wees hij op het gevaar van het springen van de ketel, zoals bij de firma De Wijs was gebeurd, wat hem een groot onverwacht nadeel zou kunnen berokkenen. Op het eerste gezicht lijken het reële bezwaren. De tekening laat zien dat er tussen de gebouwen een ruimte van 29 resp. 44 centimeter bestaat. B en W stelt

Tilburg 15 October 1884

Beschrijving der plaats waarop de firma C. Mommers & Co. wenschte een 2de stoomketel te plaatsen. Zijnde de plaats aan de noordzijde van zijn fabriek in een gebouw van steen of ketelhuis in de wijk Goirke op perceel kadastraal bekend Sectie K nr. 1993.

De lengte der ketel is 7 m.20 diepte 142 centimeter, de kookbuizen lang 8 meter diepte 70 centimeter. Deze moet strekken om de thans heden fabriek in bewerking te brengen middelerwijl den anderen ketel gezuiverd wordt. Zoo dat deze 2 ketels niet in eens worden gebezigd. Om van oponthoud bij 't reinigen der ketel geen tijd is werkzaamheden te beletten en voorbehoud om deze met gemak proper te kunnen onderhouden.

C. Mommers

Secr. Arch. 1810-1907, inv.nr. 1311

een onderzoek in. Puntsgewijs komt ze tot de volgende bevindingen:

– De nieuwe ketel grens niet onmiddellijk aan het eigendom van Klijsen, er is een tussenruimte. Bovenbouw zijn de muren van de aanbouw met de ketels van zwaar metselwerk. Niet de stookplaats maar de achterzijde van de ketels is naar zijn pakhuis gekeerd, zodat de hitte nauwelijks invloed kan hebben op zijn huden.

– Verder blijkt dat de opbergplaats niet voor de huden gebruikt wordt, maar beneden aan een ander is verhuurd en boven tot berging dient van schors.

– Tenslotte, dat het springen van stoomketels tot de grote zeldzaamheden behoort en als overmacht is aan te merken. Uit het bovenstaande blijkt wel dat B en W geen reden zag een vergunning te weigeren. Op 8 november 1884 werd toestem-

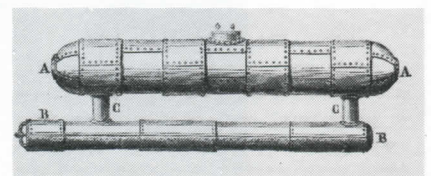
ming verleend tot het plaatsen van een tweede ketel.

Ondanks of dankzij (!) de economische malaise in de jaren '80 heeft Mommers geïnvesteerd in gebouwen en machines. De arbeiders moesten steeds langer en harder bij hem werken. Als argument voor een tweede ketel had Mommers geschreven: "Om van oponthoud bij 't reinigen der ketel geen tijd is werkzaamheden te beletten." Het productieproces was er weer efficiënter en betrouwbaarder door geworden. De arbeiders zouden niet in hun handen wrijven van blijdschap, maar hun vuisten ballen. Hen werd steeds minder rust gegund. Het leek wel een tuchthuis bij Mommers, schreven ze in een brief aan heren van een Enquête-commissie. En er kwamen rellen, maar dat is weer een ander verhaal . . .

Gebruikte bronnen

Gemeente Archief Tilburg, Secr. Arch. 1810-1907, inv.nrs. 1310 en 1311.

L. Figuiet, De wonderen der wetenschap. Eerste deel. Den Haag 1868.

Wij verzoeken U vriendelijk het abonnementsgeld 1984 (f 32,50) spoedig over te maken